

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційну роботу
Петровської Інги Ростиславівни
на тему «Психологія становлення громадянської ідентичності
особистості»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.11 — політична психологія

Дисертаційну роботу Петровської І. Р. присвячено вельми актуальному питанню становлення громадянської ідентичності особистості: її етапів і психологічних механізмів виникнення, розвитку та утвердження. Подолання безпекових, соціально-економічних, демографічних та інших викликів і загроз в Україні (особливо внаслідок збройної агресії РФ проти України) можливе лише завдяки консолідованим та скоординованим діям всіх громадян, усвідомлення ними своєї ролі громадянина, сформованій громадянській ідентичності. Попри високий інтерес до феномену громадянської ідентичності, все ж на сьогодні він є маловивченим як в психологічній науці, так і у суміжних (політології, соціології тощо); існують суттєві розбіжності в його тлумаченні. З огляду на це постає нагальна потреба у науково обґрунтованій термінологічній визначеності, виявленні внутрішньої будови та специфіки функціонування громадянської ідентичності. Позаяк недостатньо дослідженим залишається й процес становлення громадянської ідентичності особистості (особливо на теренах пострадянських держав), дисертаційне дослідження Петровської І. Р., яке розкриває психологічну сутність громадянської ідентичності, психологічні закономірності, етапи, механізми, чинники її становлення, має неабияку соціальну та науково-практичну цінність.

Для вирішення вельми складної і багатоаспектної наукової проблеми дисертантка вдало виокремлює основні завдання наукового дослідження, розв'язання яких відображено у семи розділах дисертації. Аналіз дисертації за розділами дозволяє виділити основні наукові результати,

отримані у процесі дослідження, що характеризуються теоретичною та практичною значущістю. Варто відзначити логічність викладу матеріалу, чітке структурування тексту, якісне оформлення наукових здобутків роботи.

Наукові положення та висновки дисертації мають достатнє теоретичне, методологічне та емпіричне обґрунтування. Це зумовлено:

- великою кількістю проаналізованих дисертанткою сучасних літературних джерел (639 позицій, з них 43% – англomовних), що дозволило обґрунтувати понятійно-категоріальний апарат дисертаційного дослідження;

- серйозним теоретико-методологічним обґрунтуванням авторської концепції становлення громадянської ідентичності особистості (основу якої становлять основні постулати теорій особистісної, соціальної, організаційної ідентичності, рольових теорій, положення суб'єктно-орієнтованого підходу тощо);

- відповідністю емпіричних методів дослідження його меті і завданням (розроблено стандартизований авторський тест-опитувальник, використано 10 психодіагностичних методик, ділову гру, метод ретроспективного наративу, case-study тощо);

- поєднанням якісного (тематичний аналіз) та кількісного аналізу емпіричних даних із застосуванням потужного арсеналу методів математично-статистичної обробки даних (кореляційного, порівняльного, кластерного, факторного, дискримінантного, множинного регресійного та ін.), а також доволі масштабною вибіркою респондентів (2137 осіб віком 16-62 років, мешканців різних регіонів України).

Не викликає сумніву наукова новизна одержаних результатів та їх теоретичне та практичне значення.

Важливим науковим доробком дисертантки є розроблена оригінальна авторська концепція, яка дає інтерпретацію громадянської ідентичності особистості через призму трьох її ідентифікаційних вимірів

(інституціонального, спільного, індивідуального), що дозволило теоретично обґрунтувати та емпірично підтвердити типологію громадянської ідентичності особистості. Особливої уваги заслуговує авторська інтерпретація громадянської ідентичності на індивідуальному рівні в контексті рольових теорій, а саме те, що прийняття і засвоєння ролі Громадянина може зумовити як відкриті конструктивні стосунки з державою, так і стосунки сурогатні, що зумовлює різноманітні психологічні ігри-маніпуляції. Цінним внеском у психологічну науку та практику є розкриття та емпірична верифікація психологічних закономірностей, основних етапів (системно-перцептивного, спільно-нормативного, індивідуально-рольового) та механізмів виникнення, розвитку і утвердження (власне становлення) громадянської ідентичності особистості, а також соціально-психологічних та політико-психологічних чинників становлення зрілої громадянської ідентичності особистості.

Теоретичне значення дисертації забезпечується визначенням місця громадянської ідентичності в системі соціальних ідентичностей особистості, зокрема прокладанням відмінностей громадянської ідентичності від етнічної, національної, регіональної, наднаціональної ідентичностей; аналізом феномену множинної громадянської ідентичності; окресленням характерних ознак зрілої та незрілої громадянської ідентичності особистості, а також функцій громадянської ідентичності. Особливу увагу привертають положення щодо затримки та деформації становлення громадянської ідентичності. Неабиякий інтерес, з теоретичної та практичної точки зору, викликають виявлені дисертанткою типові ігри громадян, спричинені деформаціями становлення громадянської ідентичності, а також розроблена програма психологічної консультативної допомоги особам з «ігровими» відносинами з державою.

Отримані наукові результати мають практичну цінність для представників державних органів, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері утвердження національної та української громадянської

ідентичності (згідно Закону України №2834-IX від 13.12.2022 року), а також загальнодержавного моніторингу динаміки громадянської ідентичності українців (завдяки розробленому авторському тест-опитувальнику, призначеного для оцінювання рівня зрілості і типу громадянської ідентичності); для науковців, педагогів і психологів-практиків, що займаються різними аспектами розвитку особистості, зокрема громадянської компетентності (згідно Концепції розвитку громадянської освіти в Україні від 03.10.2018 року) та розробкою програм стимулювання розвитку зрілої громадянської ідентичності особистості та профілактики деформацій її становлення; для викладачів таких психологічних дисциплін як «Політична психологія», «Соціальна психологія», «Психологія особистості», «Вікова психологія» тощо.

Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднено в 52 наукових публікаціях, серед них: 2 розділи в колективних монографіях; 29 статей, з яких 5 статей – у закордонних періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science та Scopus, 23 статті – у наукових періодичних виданнях, включених до переліку фахових з психології, 1 стаття – у зарубіжному науковому виданні; 21 публікація в інших виданнях. У 3-х статтях, опублікованих разом із співавторами, зазначено особистий внесок дисертанта. Участь Петровської І. Р. у 16 міжнародних та 5 всеукраїнських науково-практичних конференціях, засвідчує належну апробацію дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота, виконана Петровською Інгою Ростиславівною є результатом самостійних досліджень. Аналіз змісту дисертації та наукових публікацій дисертантки засвідчує, що згадування наукових результатів і матеріалів інших авторів супроводжується посиланням на автора (-ів) та на джерело опублікування.

У тексті реферату відображено основні положення, результати і висновки здійсненого дослідження. Зміст реферату ідентичний основним положенням дисертації.

Очевидний великий науковий потенціал дисертаційної роботи та її актуальність для вітчизняної психологічної науки примушують висувати до неї високі вимоги, що, своєю чергою, призводить до постання деяких зауважень та коментарів критичного характеру:

1. Однією з тестових методик, які застосовуються в дисертаційному дослідженні, є тест Кетелла, який виявляє рівень прояву 16 особистісних рис. При цьому в списку джерел не міститься посилання на публікацію з адаптацією тесту Кетелла, тож доводиться лиш здогадуватися про те, з якого джерела взята версія тесту, яку було використано в розвідці. Варто зауважити, що оригінальну версію 16PF та подальші його версії часто критикували за низьку внутрішню узгодженість шкал. Останні було вдосконалено лиш в 1994 р., в публікації Conn & Rieke (1994). Українською мовою адаптовано такі психодіагностичні інструменти, як опитувальник Велика П'ятірка (як коротка, так і стандартна версії), та MMPI-2; до того ж, Велика П'ятірка наразі визнана найвживанішою моделлю особистості в світовій психології. З огляду на це, виникає питання про те, чому було обрано саме тест Кетелла в якості особистісного опитувальника для встановлення особистісних корелятив громадянської ідентичності – тобто інструмент з недостатньою узгодженістю навіть в оригінальних англomовних версіях та з нез'ясованим походженням, за умови наявності оптимальніших альтернатив, адаптованих на українській вибірці.

2. Викликає деякі запитання використання статистичних методів обробки даних в дисертації. Зокрема, для коректної стандартизації міжгрупових показників за статтю доцільно було би провести перевірку інваріантності вимірювання на етапі конфірматорного факторного аналізу, щоби переконатися, що в групах жінок і чоловіків вимірюється один конструкт в один і той самий спосіб через використання створеного опитувальника. Також, в тексті дисертації не надається свідчень щодо міжфакторних кореляцій змінних, оскільки перед застосуванням обертання

варімакс у факторному аналізі має перевірятися припущення про відсутність міжфакторних кореляцій, оскільки варімакс-обертання є методом ортогонального обертання, який передбачає, що фактори не корелюють. Через відсутність перевірки припущення коректність застосування вищезазначеної процедури перебуває під питанням; загалом, обертання варімакс нечасто застосовується в психологічних дослідженнях через часті кореляції психологічних змінних між собою.

3. Для обрахунку внутрішньої узгодженості питань опитувальників дисертантка використовувала критерії α Кронбаха і λ Гуттмана. В сучасній психометриці коефіцієнт ω Макдональда вважається оптимальнішим вибором для перевірки внутрішньої узгодженості психологічних тестів, ніж застосовані критерії. Це пов'язано з тим, що ω -коефіцієнт Макдональда є точнішим, особливо з умови використання невеликих вибірок. Вибірка дисертаційного дослідження є цілком достатньою для використання α Кронбаха і λ Гуттмана, тому це зауваження є радше рекомендацією, ніж критикою, тим більше враховуючи дуже близькі показники цих трьох коефіцієнтів при підрахунках на інших вибірках. Проте варто пам'ятати, що інформація про низку важливих психометричних властивостей шкал може бути проігнорована, якщо нехтувати використанням ω -коефіцієнт Макдональда.

4. У запропонованій дисертанткою анкеті “Діагностика зрілості та типу громадянської ідентичності особистості” всі пункти формулюються так, як нібито на них відповідатимуть лише особи чоловічої статі. Показовий приклад: “Якщо була б можливість, я би переїхав в іншу країну на постійне місце проживання”, а не “переїхав(ла)”. Можна по-різному ставитися до фемінітивів зокрема та тенденції трансформації мовленнєвих практик з метою включення зворотів, які були би інклюзивними щодо жінок та жіночого досвіду загалом, проте з суто дослідницької перспективи важливо, щоби всі респонденти відчували залученість до дослідження та не кинули відповідати на нього, що, зі свого боку, може

стати причиною недостатньої репрезентативності вибірки та загрозою зовнішній валідності дослідження.

Варто зауважити, що висловлені зауваження, хоч і стосуються важливих нюансів роботи, не є настільки критичними, щоби поставити під сумнів актуальність та якість виконаного дисертаційного дослідження. Таким чином, докторська дисертація Петровської І. Р. на тему «Психологія становлення громадянської ідентичності особистості» є завершеною та цілісною кваліфікаційною науковою працею, містить науково обґрунтовані результати, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної і прикладної проблеми. За темою, змістом, теоретичним і практичним значеннями результатів дослідження дисертація відповідає паспорту наукової спеціальності 19.00.11 – політична психологія. Дисертація виконана згідно вимог Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук (затвердженого постановою №1197 Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 року), а її авторка – Петровська Інга Ростиславівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.11 – політична психологія.

Офіційний опонент:

**доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
декан факультету психології,
професор кафедри експериментальної
та прикладної психології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

Лінійс заст. заст.
Вчений Секретар
Нараульня Н. В.
15.06.2023р

І. В. ДАНИЛЮК